Двох років не жив старий Проць Штефанчук від дня Перемоги і ніколи не гадав однієї зимової днини 1946 року, що вона в нього остання. Коли б йому ще вранці хто сказав про це, бігме, не повірив би. Осміхнувся б до жартівника, одказав би без серця:

"Мой, чоловіче! До дучі всіх потягнуть, ще й земелькою притрусять. А чого маю завчасу голову сушити? Ходімо краще до коршми, в якогось там келиШка подзвонимо!.."

Старий Проць не такий уже й старий. Йому не перейшло ще, з ока глянувши, й десяти рок|в поверх півсотні. Але так повелося літ уже з двадцять — ейрий, та й старий, до самісінького Косова 1 немов покотьолом пішло. Робить всеньке життя коло своєї латки землі, аж йому долоні лускають, і, хвала богові, живе без прикрої біди. Злидень — не злидень, а й не дука.

" Зять Семен повернувся з гітлерівського табору безруким інвалідом, живе у старого Проця в приймах, бо держить старшу Процеву доньку Марію. Знайшлося в них дитя — Проців онук. Менша донька Процева Парася ще зовсім дитиною пішла за німців потай до комсомолу, агітацію носила, шила радянські прапори, боролася з загарбниками. Цього року — оце перед зимою — вона йшла зі зборів, знайдено її з ножем у грудях недалечко від рідної хати. Казали, що сама заподіяла смерть. А як сама, коли була комсомолка? У них же крила, ще й крила вірлині!

Боже милий, як шкода було Парасі! Немов відбатували старому Процеві окраєць серця — що не дихне, то й штрикне. Донечко люба, доцю моя мила, а чом ти з дєдьом на раду не стала? Можеб, і смерть пішла була пріч, удвох таки легше й проти смерті...

Казала: "Тату мій старенький, чуперик біленький, треба кидати дідівські злидні! Возз'єдналися цілою Україною на те, щоб багато жити,

братів-наддніпрянців наздоганяти. Тоді й ваш вік золотом процвіте, й мій молодий'постелиться в комуністичний день..."

А він їй одказував: "Хіба ми од людей інакші? То нехай громада слово скаже. Без громади гріх щось починати. Панську землю передано народові на діло, а не на забавку. Такого ще не чувано під Карпатами, щоб десятеро рук одного плуга тримали..."

"Вашого дерев'яного плуга до музею віддамо,— сміялася Парася,— без такого плуга, а з трактором — земля в колгоспі одживе! Хіба ви не знаєте, що то є колгоспи?!"

А зять, безрукий Семенко, притишував голос: "Але ж лячно з колгоспами! Чула, що бандерики2 писали? Хіба я годен проти бандитів4 стати з однією рукою? А вони виречуть смерть моїй дитині за колгосп..."

А Парася йому: "Та станьте гуртом два десятки хлопів, то ви ту бандерівську УПА візьмете голіруч! Вони за вас, як злидні, тримаються, — киньте ви ті злидні пріч! Колгоспи на часі, щасливе життя зазирає до нас у шибки, стукотить майбутнє в двері!.."

Та де там! Було, й Парася їх не переговорить. У небіжчиці матері спадкували натуру,— така була мама крем'яна, що іскри хіба тільки й викрешеш. Удвох би старому й Семен-кові роги, може, й погнули б, а вийшло — за мамою й доці нема...

Сьогоднішній день старий Проць Штефанчук зустрів на схід сонця. Помолився, як ведеться, пучкою писок похрестив, а вмиватися не вмивався: добра людина й так чиста буде. Попорав корівку. Одкидав гній од коней. Вийшов. Глянув на божий світ.

Сніг лежить білий, сріблястий. Довго барилася зима, а оце впала на землю, мов сердачина вовняна найбіліша. Повітря чисте, аж молодість повертає, найдорожчий трунок. Треба Процеві йти до кооперативу —

може, крам привезено, хтось розкаже газету, а то й сам почитаєш, радіо заговорить на стовпі. Мой, де той Косів, на гору вилізь—. не вздриш, а голос лине просто у вухо. Та що там Косів,— Львів чуємо, Київ до людей співає й музикою гримить, сто-лвдя Москва промовляє на ціле Покуття З. Немов не далі, як із-за плоту...

— Вуйко Процьтеж без радіо не дихне!

— Зачепи його,— це той вуйко, що й лісового вуйка — ведмедя поборе!

— А певно. Вуйко вуйка вартий.

Старий Проць не посміхається. Пощо зважати на баху-риська? Адже він ґазда. Хоч і сердачина ще дідівська, а хліба не позичає. Коли попливла файна якась співаночка, скрипку чути, люди слухають радіо, то й він не від того. Ось брязкотять цимбали, тоненько веде флояра. Як же гарно людей на Радянщині нашій шанують! Як. не музика, то співи, як не співи, то лекція. Замало тобі радіо,— диви, ще й кіно привезуть, милуйся досхочу. Заманулося комусь похворіти,— лягай, мосьпане, до лікарні на біле простирало, лежи й грейцара не плати. Безплатно, чи чути таке в світі! Аптеку заснували в селі — там тих ліків на всеньке Покуття, хоч і до Снятина 4 не їдь. Лікаря прислано, кожне піди й помацай, коли окові не віриш... Книжок —повна книгозбірня. Де це годен був мати українець за австрійського цісаря, за польського пана, за Гітлера? Везли тоді в село на бідного хлопа канчуки та багнети, заліза ще й кулі...

Аж ось музика вщухла, радіо почало легенько рипіти, немов і там притискав мороз. Агов, та це ж Косів! Так просто й мельдується: "Говорить Косів!" Що ж він зараз почне? "Увага, увага..." Щось оголошує, люди прикро загомоніли, старий Проць не добирає, до чого йдеться.

— Суд... Трибунал... Бандериків судять...

— Радіо передає просто з суду...

— Слухайте, слухайте!

— Ось він повідає!.. Сам бандит-бандерик!..

— Тихше, дайте слухати!.. Це той, щЪ в нашому селі із схрону взято!.. "Мручко" називається...

"Мручко"! Старий Проць відчув, як у нього під кожухом покотився піт по спині. Хіба цей "Мручко" не сидів того року у сватовій хаті? Бігме, сидів. І людей не лякався. Про колгоспи такого плів, аж йому очі рогом, аж йому слина приском. Проць мовчав на таку річ, мовчав і сват. З бандитом яка мова? Най краще має їх за темних, а вони знають, що й до чого. Це й кожне бачить, що Радянська держава не хоче зла людям, а тільки добра, бо самі люди державців обирали, йшли за ними на німця, кохають і шанують. Виходить, колгоспом жити краще, бо коли б було гірше,— цей "Мручко" так би не іритувався!..

— Натовп під репродуктором усе збільшувався й поширювався, швидко перегородили вулицю, Мовчки слухаючи.

Люди пізнавали голоси свідків із їхнього села. Так, це отой та отой говорить. А ось голос прокурора. "Мручко" відповідає. Смирний, як у вівці, голос. Забув вовчий свій рик. Хоч до рани його клади. Так, він походить із заможної родини. Шинок,держали, торгували. Збіжжя скуповували. Вчився в Німеччині. Там його й завербовано. Так, це диверсійна4 робота й шпигунство. Людей убивав теж. Душив їх цуркою, Різав ножем. Приїжджих товаришів на шматки сік. Одне дитя мале вергнув до керниці. Хліб палив, щоб від, колгоспу відтрутити. Авжеж, він бачив, що люди горнулися докупи, в думках їхніх був колгосп, Ні, доньку старого Проця Штефанчука він не різав. Так, він знає, хто то в'чипнз. Вона була комсомолка, для них дуж;е небезпечна. Вирок їхній виконав сам керівник боївки 5.

Старому Процеві забракло повітря. І далі наставляв вухо, але нічого вже не добирав. Щось дзижчало в голові, гуло, горіло. Він повернувся ,й пішов пріч, важко штурхаю-— чи ціпком у сніг, немов одразу поклавши на плечі зайвий десяток літ.

— Нагадали старому його Парасю...

— Коли б не впав на дорозі з великого смутку...

Та старий Проць не збирався падати. Вій раптом випнув груди, підніс голову й по-хазяйському глянув навколо себе. Годі банувати за донькою. Тепер йому цілком одслонено запону з-перед очей. Так жити далі не можна. Хтось-таки мусить сказати перше слово. То нехай же воно буде його, Процеве, коли решта огинається...

Донька в повітці доїла корову, зять стояв поруч, тримаючи однією рукою немов/ія.

— Чули-сте, хто зарізав мою Парасю? — голосно, мов дяк у церкві, запитав'старий Проць.

— Тихше, тихше, тату, ще хто почує!..

— А хто почує,— голосніше проказав Проць,— нехай чує, бо вийшло моїй терплячці годі! Бандерики зарізали Парасю!

— Ось вийдімо звідси, тату,— пошепки мовив зять,— що я вам маю повісти...

— Не шепочи ти, нещасний каліко, хоч у власному обійсті! Кого боїшся? Бандерівських збуїв?

— Заспокойтеся, тату, ляжте, може, поспіть... Певно, чогось не гаразд випили...

— А випив, сину! Пече той трунок серце, в'ялить душу, вібавлю тільки кров'ю! Сам шукатиму схрони! Стережіться Проця, бандерики! Винищу впень!.. Парася... Та вона ж була, як квіточка, як ясочка...

Старому ринули сльози з очей, він сердито витер їх доло" нею й тупнув ногою об землю, немов топчучи ворога:

— Агов, під землею знайду!

— Тату! — зойкнув зять.—. Далеко й не шукайте, далеко й не ходіть, — під ногами у нас схрон.., А нора — під дуплясту вербу... Ой, божечку, пропали-смо всі...

Проць захолов на місці, схопившися за слупа: — — Пробі! Це ж кримінал! Я — радянська людина!.. . — Цитьте,— тремтів зять,— якось житимемо... Нещастя під ногами, бог над нами, ми посередині!..

— Зась так жити! — видихнув без голосу старий.—-Я стаю з бандериками на розмову!!

— Тату, на онука згляньтеся!

— Йди, сину, скликай людей. Дзвони в дзвони, не бійся. Най бог на небі теж чує. Бо вже йому час почути. Коли він до нас байдужий, то й ми до нього. Скликай людей. Я стаю на розмову.

Зять тицьнув Марії до рук дитину й подався вулицею, старий Проць скочив до хати, перехрестився на своїх чорних богів, вийшов до повітки, узяв вила з довгими ріжками, став держаком гупати в землю. Прислухався, йому здалося, що під землею знялася метушня.

— Чи чуєте, що" кажу? Біжать сюди оружні, тікайте, пане!

Ще дужче загупав, а тоді з вилами важко побіг до дуплястої верби. Став і затаївся. Волосся йому ворушив крижаний вітер,— старий не пам'ятав, коли загубив шапку. Далеко почав бевкати дзвін. Долинув людський гомін. Дупляста верба тихо похилилася, з-під неї виповзла лиса люди-на/ Добре розгойднувши вила, Проць крекнув і прохромив її.

Лисий поплазував по снігові, верескаючи, мов підбитий заєць, а з дірки під вербою пролунав постріл другого бандерівця, і старий Штефанчук відчув, що хтось ним гримнув об землю. Повен рот набилося снігу. Виштовхуючи сніг язиком, Проць стогнав і гріб під себе рукою... Затямив, гублячи свідомість: зять біг на ворогів із сокирою, й гукав: "Смерть фашистам!"

Старий очуняв у хаті на лаві й збагнув, що конає. Повно людей стояло над ним. І за плечима передніх ховалася його Парася...

— Вийди, доню, наперед,— сказав старий Проць понімілим язиком, ні кришки не дивуючись із того, що бачить її живу,— най я на тебе надивлюся, заки вмру. Правду казала, доню,— вбивайте бандитів, бо вони духи зла... От і люди тепер бачать... Без них нам світ буде розв'язано, ґазди... Хоч до колгоспу, хоч куди хочеш... А коли йтимете, люди, навесні на гуртове наше поле, беріть веселі прапори, і най трактор колгоспний повз мою могилку проїде, щоб і я почув, що не марно жив... Колгоспом робіть, громадою жийте... Простіть мене на останній дорозі... Парасю, доню моя...

Обличчя старого Проця Штефанчука було ясне й поважне, геть усе село приходило прощатися з ним.

1950, січень

1 К о с і в — райцентр в Івано-Франківській області, славиться художніми промислами.

2 Бандерики — бандерівці, бандити з військово-терористичних формувань українських буржуазних націоналістів — так званої Української повстанської армії (УПА), які діяли на Західній Україні в 1943 — 1947 рр. Назва походить від прізвища главаря — С. Бандери (1908—1959).

3 Покуття — східна частина сучасної Івано-Франківської області.

4 Снятин — райцентр Івано-Франківської області.

5 Б о ї в к а — підрозділ бандитських збройних формувань українських буржуазних націоналістів